

Ekonomická a sociální role žen v multifunkčním zemědělství: potenciál a hodnocení

B.Boučková

Základní východiska

V r. 2000 schválila Evropská unie *Rámcovou strategii pro rovnost pohlaví*, která stanoví 5 cílů:

- rovnost v hospodářském životě
- rovnost zastoupení a účasti na rozhodování
- rovnost ve společenském životě
- rovnost v občanském životě
- změna rolí obou pohlaví a překonávání stereotypů

Zatímco ve většině vyspělých zemí, ČR nevyjímaje, je právní postavení žen rovnocenné postavení mužů, v dalších oblastech jsou stále citelné mezery. Nejde tedy již, jako tomu bylo v minulosti a stále ještě je v řadě rozvojových zemí, o "Rovná práva", ale došlo zde k posunu směrem k "Rovným příležitostem".

Bylo by asi dobře připomenout, že zde tedy v žádném případě nejde, jak se občas interpretuje, o proces potlačení práv a možností mužů na úkor žen, i když pojem "pozitivní diskriminace" se zde může v některých odůvodněných případech objevit, a dále že výraz "rovný" neznamená "zcela totožný" v tom smyslu, že by žena nutně vykonávaly přesně tytéž ekonomické činnosti za totožných podmínek či že by dokonce obě pohlaví zastávala stejné sociální úlohy.

V obecné rovině jde tedy, jak z citovaného dokumentu EU vyplývá, o následující oblasti:

- ekonomická
- rozhodovací a zastupitelská
- společenská
- občanská

V *ekonomické oblasti*, která je z pohledu tohoto příspěvku oblastí základní a již je nutno hodnotit nejen z hlediska mikroekonomického, ale i makroekonomického, pak jde především o :

- zaměstnanost
- postavení v zaměstnání
- úroveň odměňování
- pracovní podmínky
- hodnocení z hlediska makroekonomických ukazatelů (HDP)

V oblasti rozhodovací a zastupitelské, která je, jak vyplývá z různých hodnocení a doporučení EU, v České republice z hlediska rovných příležitostí stále značně zaostávající, jde zejména o:

- podíl žen ve volených zastupitelských orgánech na všech úrovních, tedy místní, krajské i národní (případně mezinárodní)
- podíl žen na kandidátkách pro volby do výše zmíněných orgánů
- podíl žen v rozhodovacích funkcích státní správy na všech úrovních
- podíl žen v roli zástupců státu v ekonomických a veřejnoprávních organizacích a institucích

Na úrovni *společenské a občanské* – neboť tyto dvě úrovně se do značné míry prolínají – pak jde o celý komplex postavení a podílu žen

- v rodině
- ve společenských organizacích a dalších organizacích občanské společnosti
- v politických stranách a organizacích

a v neposlední řadě o *image ženy* v (české) společnosti, v tisku a sdělovacích prostředcích a, což je často opomíjeno, o *sebereflexi*, tedy o to, jak ženy vnímají samy sebe, svou roli, postavení, problémy a perspektivy.

Specifika venkovských žen

Výše uvedené oblasti a jejich obecné hodnocení se vztahují - byť v různé míře - na ženy všech společenských skupin, a tedy i na ženy venkova a zemědělství.

Zde ovšem přistupují některá *specifika* právě této skupiny. Jako základní lze uvést:

➤ *Nižší mobilita* související s větší vázaností na místo bydliště (vlastnictví/spoluvlastnictví rodinného domku, vlastnictví/spoluvlastnictví půdy a dalších produkčních faktorů, silnější rodinné a společenské vazby) i s horší dopravní infrastrukturou . Je třeba zdůraznit, že zde jde jak o mobilitu ve smyslu *fyzickém*, tedy o pohyb žen jako pracovní síly směrem z místa bydliště do místa pracoviště, případně o stěhování za zaměstnáním, ale i o mobilitu ve smyslu *ekonomickém*, tedy o toky produkčního faktoru práce a jeho jednotlivých složek, zde tedy žen, mezi odvětvími národní ekonomiky. Produkční faktor práce v zemědělství vykazuje v tomto smyslu výrazně nižší mobilitu než v jiných odvětvích, a to jak z již uvedených důvodů, tedy vyšší vazby na místo bydliště, tak i z dalších příčin (věk, vzdělání a kvalifikace, flexibilita, tradice a zvyklosti).

➤ *Vzdělání a kvalifikace*

Statistické údaje rozlišující úroveň vzdělání a kvalifikace v jednotlivých oborech ekonomické činnosti nejsou sledovány, vycházíme-li však ze skutečnosti, že v průměru ČR je na 1000 obyvatel 247 mužů a 408 žen se vzděláním základním, 432 mužů a 282 žen se vzděláním středoškolským (z toho 221 mužů a 243 žen s úplným středoškolským) a 94 mužů a 51 žen se vzděláním vysokoškolským , je pravděpodobné, že tyto relace budou u venkovských a zemědělských žen obdobné, ale v ještě negativnější disparitě. A to přesto, že na zemědělských univerzitách se v současné době poměr studentů a studentek postupně vyrovnává, zejména ovšem na ekonomických fakultách – jen malá část těchto studentek zlepšuje jako absolventky vzdělanostní strukturu českého zemědělství a venkova.

➤ *Zaměstnanost*

V porovnání s ostatními odvětvími národní ekonomiky, kde mají ženy v průměru vyšší míru nezaměstnanosti, zejména ve vyšších věkových skupinách, je situace žen v zemědělství výrazně horší .

Tab. 1 Podíl nezaměstnaných žen v NH a v zemědělství (tis. osob, r.2000)

	Nezaměstnaných celkem	Z toho žen	% podíl nezaměstnaných žen
NH celkem	360,7	192,9	53,5
Zemědělství	14,6	8,0	54,8

Vzhledem k tomu, že jejich šance na získání jiného zaměstnání jsou, jak vzhledem k výše uvedené nízké mobilitě a úrovni vzdělání (které je navíc zpravidla specializované) i věku a vyšší průměrné míře nezaměstnanosti v řadě rurálních regionů výrazně horší, lze spíše očekávat nárůst této disproporce než její zmírnění.

Statistické údaje o rurální nezaměstnanosti jako typu specifické nezaměstnanosti nejsou sledovány, tím méně pak v gender struktuře.

- Údaje o úrovni *příjmové disparity* venkovských žen je rovněž spíše nutno odhadovat. Jestliže ale je rozdíl mezi hrubou nominální měsíční mzdou v zemědělství a průměru národního hospodářství 24,9 % v neprospěch zemědělství (údaje r. 2000) a disparita mezi průměrnou hrubou nominální měsíční mzdou mužů a žen v české ekonomice 22,8 % v neprospěch žen (údaje ČSÚ za totéž období), je závěr zřejmý.
- *Flexibilita* nesporně patří mezi pozitiva venkovských a zemědělských, a to v tom smyslu, že žena pracující a žijící v prostředí výrazně variabilním z hlediska vykonávaných činností, jejich alokace v průběhu dne i roku a nutně se přizpůsobujících biologickým cyklům i klimatickým změnám a zvrátům, má jako pracovnice vysokou schopnost přizpůsobení. Z hlediska zemědělství pak, vzhledem k ekonomickým i sociálním změnám, jimiž toto odvětví v posledním desetiletí prochází, se zdá téměř nemožné, aby zde ještě zůstali pracovníci, a zejména vlastníci a spoluvlastníci, kteří nejsou ekonomicky flexibilní.
- Z hlediska *makroekonomických ukazatelů výkonnosti ekonomiky*, zejména HDP, jsou ovšem opět ženy obecně a ženy zemědělské a venkovské výrazně znevýhodněny.

Vyjádríme-li HDP, tedy sumu hrubé přidané hodnoty zjednodušeně jako

$$\mathbf{HDP = L + A + P,}$$

kde L..... suma vložené práce, tedy hrubé mzdy a odměny

A..... objem amortizace

P ..... hrubý zisk,

pak je zřejmé, že podhodnocená práce žen snižuje vytvořený produkt odvětví, nebo zvyšuje zisk na jejich úkor (v případě českého zemědělství zřejmě první případ).

Navíc ale řada činností, které jsou doménou žen obecně a venkovských a zemědělských žen zejména, se do HDP nezahrnuje: větší část aktivit samozásobení, práce v domácnosti, péče o děti a staré členy rodiny, a také značná část hodnoty práce, kterou vykonávají v rodinných hospodářstvích jako pomáhající členové rodiny.

Zcela běžný je následující příklad:

Podnikatel v zemědělství, farmář pan K. provozující služby agroturistice, vykazuje v této své činnosti zisk zahrnující odměnu podnikatele. Do výdajů (a tedy ani do nákladů) však nezahrnuje žádné další mzdy, poněvadž o turisty se stará a služby jim z větší části poskytuje jeho matka, která je již v důchodu. Na základě těchto ekonomických kalkulací ovšem kalkuluje i cenu ubytování a dalších služeb, která je tak podhodnocená. Zdánlivě zisková ekonomická činnost je tedy ve skutečnosti ztrátová a z hlediska přidané hodnoty chybně hodnocená.

Úloha žen v multifunkčním zemědělství

Výše shrnuté skutečnosti mají perspektivně mimořádný význam z hlediska posunu zemědělství od pouze produkčního k multifunkčnímu, tedy z zemědělství, které kombinuje všechny základní společenské funkce zemědělství, tedy produkční, sociální a krajinnotvornou a ekologickou, s důrazem na prolínání zemědělství s venkovským prostorem jako takovým, tedy s důrazem na rozvoj regionů.

Zde totiž na jedné straně může být s úspěchem využita kapacita i flexibilita žen, na druhé straně je ovšem nutno odstraňovat a vyrovnávat v předchozím zmíněné disparity a disproporce.

Mezi základní oblasti otevírající se ženám ve venkovském prostoru patří kromě účasti na zemědělské prvovýrobě zejména:

- *Oblast služeb turistickému ruchu, a to nejen z hlediska prostého poskytování ubytování, případně stravování, ale celého komplexu produkce a marketingu místních, krajových a rodinných specialit v originálním tvaru či balení (pečivo, mléčné výrobky, výrobky z ovoce a zeleniny v keramických, dřevěných, proutěných atd. obalech, ruční práce, keramika...)*

Tato činnost ovšem vyžaduje jak specifické vzdělání, tak také vzájemné propojení činností i jejich marketingu (výrobce zavařenin ve spolupráci s výrobcem keramických obalů na ně apod.) a tedy i specifickou organizační formu tohoto propojení (družstvo, obchodní společnost, a.s. apod.)

- *Služby tzv. sociální ekonomiky. Tímto pojmem je označována tzv. třetí cesta mezi organizací ziskovou a neziskovou, tedy organizace, která přejímá roli státu v poskytování sociálních služeb, zpravidla formou družstva (ale i jinou) a současně tak vytváří pracovní místa pro své členy, v tomto případě členky. Tyto služby mají formu péče o tělesně postižené a přestárlé či jinak handicapované, děti v průběhu rekonvalescence či prázdnin*

apod., a to na venkovských usedlostech či jiných vhodných objektech ve venkovském prostoru. Tato forma aktivit, úspěšně se rozvíjející např. v Německu či Nizozemí, je v ČR zatím spíše neznámým pojmem.

- *Služby životnímu prostředí* jsou rovněž perspektivní formou využití pracovních sil v rurálních oblastech, otázkou ovšem je, z jakých prostředků by mohly být hrazeny. Některé konkrétní příklady sdružených aktivit zemědělců k využití prostředků v Fondu rozvoje venkova, různých zdrojů k ochraně a zlepšení životního prostředí a v současné době i fondu SAPARD, např. sdružení farmářů chráněné krajinné oblasti Blaník, však ukazují, že jde o cestu perspektivní. Zde lze opět vidět možnost uplatnění pro ženy s jejich zpravidla úzkým vztahem k přírodě a krajině.
- *Produkce obnovitelných zdrojů*. Nelze zapomínat ani na rozšíření produkční funkce zemědělství směrem k produkci obnovitelných zdrojů, a to jak pokud jde o zdroje energie (řepka, rychle rostoucí dřeviny a traviny), tak také přírodní textilní suroviny. Tato expandující produkční oblast ovšem není typickou doménou pouze pro ženy.

Závěry

V moderní Evropě je stále více zdůrazňována zásada rovných příležitostí, týkající se především – i když nikoliv výlučně – žen.

Rovné příležitosti se ovšem netýkají pouze oblasti ekonomické, ale i sociální, občanské, politické a dalších.

V tomto příspěvku jsou ovšem analyzovány zejména vzhledem k oblasti ekonomické.

Česká republika stále ještě není, podle hodnocení EU, zcela na úrovni těchto požadovaných rovných příležitostí, a to především pokud jde o přístup žen k zaměstnání, pozici v zaměstnání a především ekonomickému ohodnocení.

V tomto rámci jsou dále znevýhodněny ženy venkovských oblastí a zemědělství, a to jak vzhledem k nižší mobilitě, tak pokud jde o úroveň vzdělání, vyšší specifickou míru nezaměstnanosti a hlubší příjmovou disparitu.

Rovněž z hlediska makroekonomických indikátorů typu HDP je jejich činnost zpravidla výrazně podhodnocena, nebo není zahrnuta vůbec.

V rámci rozvíjejícího se konceptu multifunkčního zemědělství, propojeného s rozvojem regionu, je tedy vysoce žádoucí využít právě specifických schopností a pracovní flexibility venkovských a zemědělských žen k rozvinutí

Dalších aktivit vedle klasické zemědělské výroby : rozšířené a rozvinuté služby turistickému ruchu, služby sociální ekonomiky, ochrana a tvorba životního prostředí.

Toto zapojení by ovšem nemělo být pouze individuální a ad hoc, ale provázané vhodnými organizačními formami a spojené s využitím fondů a podpor na rozvoj těchto aktivit, včetně fondu SAPARD.

Literatura:

Ženy a muži v číslech. ČSÚ Praha, 2000

Zpráva o stavu českého zemědělství za rok 2000. Mze ČR, Praha, 2001

Women in pluriactivity. Federal Institute for LFA. Vienna, 1995

Ideas for business. LEI-ILE, Brussels, 1997

D.Shepherd: Feeding the black hole: A new role for farmers wives. University of Plymouth, 2001